

91. Хуторн. поез. – стр. 19, 22.

92. Див. № 35.

93. Див. № 18.

Вперше надруковано в журналі: Киевская старина. – 1906. – №5–6.
– С. 88–177.

А.Лященко

Т.Г. Шевченко і В.М.Забіла

I.

На російські оповідання Т.Г.Шевченка дослідники звернули увагу недавно, і досліджено їх дуже мало. Тим часом у них багато важливого та своєрідного матеріалу, вартого вивчення. Окрім літературного значення та цікавих особливостей "старої манери" писання в оповіданнях багато біографічних рис і ліричного елемента. Автор навіть підкреслює свій близький стосунок до змальованих осіб та подій, часто він нормалізує, наводить свої думки про виховання, про становище жінки в суспільстві й родині, торкається поважних питань соціального характеру. В Шевченкових оповіданнях розкидані завваження про пам'ятки української старовини й мистецтва, про народні звичаї, пісні, про літературну діяльність українських та російських письменників. Відмінну вагу мають автобіографічні кобзареві спогади. Написати докладний життєпис нашого поета можна тільки після того, як буде використано матеріал з його оповідань. А для того треба дати реальний коментар усіх оповідань, висвітлити всі персональні натяки, звістки тощо; нарешті треба переглянути питання про літературну вагу Шевченкових оповідань.

У своїй статті спитуюся покоментувати оповідання "Капитанша", в зв'язку з тим, як Шевченко ставивсь до Віктора Миколайовича Забіли, що його, гадаю, змалював наш поет у цьому оповіданні.

Т.Г.Шевченко любив мандрувати по Україні. Він побував – частенько пішки – в багатьох кутках рідного краю: і на Київщині, і в Полтавщині, і на Чернігівщині, і на Волині; любив заходити до селянської хати, до сільської корчми, не цурався знайомости з духівництвом, орендарями, дідичами-панамі. Придивлявся до сучасного життя, заносив до своїх портфелів малюнки з цікавих історичною стороною будинків, а так само побутового жанру. Деякі знайомості його згодом перетворилися в приятельство. Така була і його знайомість з українським поетом В.М.Забілою, що жив у невеличкому хуторі біля Борзни на Чернігівщині.

Коли саме познайомилися вони, сказати важко. Відомо тільки, що 26 березня 1842 р. Шевченко писав до Григора Степановича Тарновського: "Посылаю вамъ три экземпляра: одинъ возьмите собі, другой отдайте Миколаю Андреевичу Maestro Маркевичу, третій – Виктору Забілі на заочное знакомство". Як бачимо, познайомилися обидва поети заочно, і певно через Г.С.Тарновського, а, може, завдяки Василеві Йвановичеві Штернбергові, Шевченковому приятелеві й товаришеві по Академії Мистецтв.

В.М.Забіла вийшов на літературний шлях раніш од Шевченка. Ще в 1838 р. відомий російський композитор М.І.Глінка поклав на музику Забіліні поезії: "Не щебечи, соловейко" і "Гуде вітер вельми в полі". В 1841 р. три Забіліні п'єси надруковано в Гребінчиному альманасі "Ластовка". Особа та діяльність Забіли довгий час не були виявлені в нашому письменстві. Перший зібрав про нього мало не всі відомі доти в друку матеріали. М.І.Петров у книзі "Очерки истории украинской литературы XIX ст." (Київ, 1884, стор. 149–154, 309 та ін.). Він-таки визначив головну рису ліричних Забіліних поезій – журбу. Після книги Петрова нових матеріалів про Забілу надруковано небагато. Допіру р. 1906 одночасно значно поповнено було їх у двох статтях: 1) В.Мировця "Життя і твори В.Забіли" ("Київ. Старина" 1906, №5–6, стор. 88–178), 2) І.Франка "Поезії Забіли" ("Літ.-Наук. Вісник" 1906, кн. 3, стор. 397–420; кн. 4, 41–61). Автори статей користувалися з рукописних копій Забіліних поезій, які заховали прихильники українського письменства; надрукували відому по цих копіях та почасти по автографах Забіли його невеличку літературну спадщину (сорок п'єс) та дали нариси його життєпису й характеристику творчості. Ці статті з'ясували деякі сумнівні факти з поетового життя. Але і Франко і Мировець, пишучи Забілін життєпис, не мали про нього докладних відомостей. Хиби їх можна виправити на підставі праці В.Л.Модзалевського "Малоросійській родословник", т. II.

Будь-що-будь, тепер на підставі всіх надрукованих матеріалів вже можна досить докладно з'ясувати, яке значення мала літературна діяльність Забіли.

Та моє завдання інше. Я хочу дати коротенький нарис Забіліного життя й діяльності та доповнити його рисами, якими Шевченко намалював свого приятеля в оповіданні "Капитанша".

В.М.Забіла, син незаможного дідача, народивсь близько 1808 р. В 1825 р. вступив на військову службу до Київського драгунського (згодом гусарського) полку; 16 липня 1828 р. – корнет; 25 січня 1834 р. – поручник у відставці, був у поході до Польщі в 1831 році.

Офіційні відомості про службу Забіли спростовують легенду про те, що він був майор. Низка сучасників свідчить, що Забіла вчився в Ніжинській гімназії одночасно з Гоголем, навіть сидів з ним на одній лаві. Але вже Комаров відзначив, що в реєстрі Гоголевих товаришів, які вступили до гімназії в р. 1820 і 1821, Забіли немає. Це саме стверджують і документи, що надрукував І.А.Сребницький у виданні "Гоголівський Сборник", під ред. проф. М.Н.Сперанського (1902). А втім, переказ про Забілине перебування в Ніжинській гімназії був дуже поширений серед його знайомих і, певне, на підставі його слів, мав рацію; може бути тільки, що він вступив до цієї школи пізніше, у 1822 році, і не добув курсу, бо незабаром (в 1825 р.) перейшов до війська.

У житті й творчості Забіли неабияку ролю мала знайомість з родиною Білозерських, його близьких сусідів, які жили на хуторі Мотронівка. Він покохав старшу дочку Василя Михайловича Білозерського, Любу. Це знайомство і кохання слід віднести ще до останніх часів, коли Забіла перебував на військовій службі. В поезії "Споминки" поет каже про своє кохання:

Вже два літа скоро прийде, як я закохався;
Якби знав я своє горе, лучче б був не знався
І з тобою, дівчинонько, то б не знав і муки,
Не знав би я, як то любити, не знав би я і скуки.
Як не бачу тебе тиждень, то за год считаю,
А побачу – і то тяжко: що сказати, не знаю...
Годів два назад, не більше, і я був моторний:
Шабля з боку, кінь гусарський, що як в'юн проворний.

Цю п'єсу можна віднести до 1836 р., бо Забіла покинув військо у 1834 р.

Кохання було взаємне, і навіть, за згодою батьків Люби Михайлівни відбулися заручини молодих. Та незабаром з'явивсь поетові супротивник, заможний дідич-удовець, що мав понад 40 років. Він дістав згоду од Михайла Васильовича на шлюб з дочкою, але сама вона та її мати не схотіли порушити свого слова. В родині Білозерських з цього приводу бували часто свари, а Забілу Білозерський наказав не пускати до своєї хати. Бідолаха одного разу кинувсь був під екіпаж Білозерських (матері й дочки), коли вони їхали з хутора. Ледві його тоді вратували. Все ж батько примусив Любу одружитися з багатим паном. "Після замужжя своєї бувшої зарученої Забіла став з розпуки пити і гуляти", – каже в своїх спогадах Наталка-Полтавка (Надія Матвіївна Кибальчич, небога Люби Михайлівни). Нещасливе кохання викликало гарні ліричні п'єси Забіли, як "Поуз двір, де живе мила, я проїхав двічі", "Не щебечи, соловейко, під вікном близенько", тощо.

І.Франко і Мировець справедливо заперечують думку, боцімто Забіла став писати вірші під Шевченковим впливом, бо, як відомо, Шевченко вийшов на літературний шлях пізніш од Забіли. Мировець каже: "Коли ми звернемо увагу на те, що Забіла, як то певно відомо з його біографії, дуже кохався в рідних піснях, і придивимось до самих його віршів, що своїм складом і формою так нагадують українські народні пісні, то ми знайдемо те безсумнівне джерело, яке надихало Забілі любов до рідного слова, яке, не рахуючи навіть впливу окремих людей, і само могло потягти Забілу до праці рідною мовою. Факт впливу на Забілу народної поезії, особливо пісень, не може підлягати жодному сумніву".

Забіла – поет переважно ліричний, але у нього є поезії і іншого змісту. Такий жваво написаний вірш "Остап і чорт", певно на основі народного переказу. Цікава поезія "Багатий і бідний" на тему соціального характеру; вона теж стоїть у зв'язку з народними поглядами. Це свідчить вже початок віршу:

Зовсім світ перевернувся, не так усе стало:
Кривда всюду на покуті, а Правди чорт-мало.
Край порогу нема місця, мерзне за дверима,
Бідна Правда не багата, а Кривда з грошима...

Зміст "Багатого і бідного" – звичайне в ті часи насильство багатого й недоля бідного, бо тодішні судді підтримують саме заможних.

П.О.Куліш, що р. 1857 суворо ставився до Забілиних поезій, надрукованих в альманасі "Ластовка", згодом прихильно схарактеризував його творчість у своїй книзі "Хуторна поезія". Згадуючи про свої розмови з Шевченком на початку 1847 р. Куліш каже й про Шевченкові стосунки із Забілою саме під той час, коли Куліш одружився з його "Молодою княгинєю", себ-то з Олександрою Михайлівною Білозерською (Ганною Барвінок).

"Скоротили тоді ми, – пише він, – з Тарасом не один веселий день і вечір на любих розмовах і співах. Та найбільш мені пам'ятна вечорина в одного нежонатого пана, поблизу хутора молодої княгині. Був він також собі поет з природи. Ще до появи Шевченка в літературі писав цей хуторний прояв української пісні, взором звичайних жіночих, та й козачих, і в інші з них улив стільки душі, що співались вони або читались у рукопису геть широко по Україні між панами, а деякі чував я й між простацтвом. Так само, як у Харківщині проявлялась рідна поезія за приводом Гулака-Артемовського, а в Полтавщині за приводом Котляревського, так і в Чернігівщині, незнаць і звідкіля, повинуло тоді по тихих хуторах поетичним подихом, і козакуватий сусід нашої "молодої княгині" був самостійним органом нового почуття нації".

"Беручи цю людину в цілості, мушу сказати, що був це чолов'яга з великим природнім даром, та, на біду собі, з Ніжинської Гоголівської гімназії шурхнув у військове товариство, в кірасири здається, а добре там загартувавшись, чи то, мовляв той, "звикнувши до служби", устряв, доматорствуючи на господарстві, між таких приятелів, про котрих сам говорив почасти: "великий недурень випити". Випити й сам він був не дурень... Нещасливе закохання з сестрою нашої "молодої княгині", котру не хотіли віддати за п'яного картовника, ще частіш почало штовхати горопаху то в Сциллу – п'янство, то в Харибду – картовництво. Як гостювали ми в нього з Шевченком, тоді ще він не спився і не звівся, а тільки вельми сумував на тему:

Мимо двір, де живе мила,
Я проїхав двічі,
Та не бачив голубоньки
Я своєї в вічі..."

"Це ж його були й вірші. Любив їх співати, дзвонячи в кобзу, і тяжко було слухати бідолаху: бо я знав, що там у нього на душі діється..."

"Вернувшись на Україну 1857 р., знайшов я Шевченка непитущим. Так і цього пам'ятного мені вечора кобзар наш був глухий на поклики свого "родича по вдохновенню" і давнього товариша по чарці... Засівши з тверезими кругом комина, він бесідував із нами тверезо й поважно про науку і літературу... Розмовляв Шевченко широко про свою поему "Іван Гус", почитуючи гарною дикцією своєю деякі місця..."

Підтверджує оці спогади про Шевченка й Кулішів лист до проф. Плетньова 29 грудня 1846 з Києва: "У Шевченка я нашел большую перемену. Он сделался образованней и солидней. Поездки его по Малороссии обогатили его ум множеством весьма важных замечаний. Он, между прочим, смотрит на панов так, как должен на них смотреть. Вчера он рассказывал презабавную характеристику одного Переяславского помещика, у которого он был в гостях".

Далі в цьому листі до Плетньова вміщено дуже цікаве Шевченкове оповідання про одного Переяславського пана; воно свідчить, що Шевченко дуже добре спостерігав побут і гарно його змальовував. Цього листа надрукував О.К.Дорошкевич у статті "Шевченко в приватному листуванні".

Цікаво навести одного уривка з листа П.О.Куліша до Н.О.Білозерської 12 червня 1886 р., де він пише: "Незадолго до моего знакомства с Марьей Ивановной Гоголь наш родственник украинский поэт Виктор Забила, тогдашний содержатель почтовой станции в Борзне и соученик Гоголя по Нежинской гимназии высших наук, был обрадован появлением на сцене его жизни матери и одной из сестер славного сверстника; но, не будучи знакомым с ними лично, принял дочь за мать, а мать за дочь". До слова

"Забіло" Куліш зробив наприкінці листа таку примітку: "Сегодня наши девушки пели его песню "Не щебечи, соловейко". Я объяснил им, кто ее сложил, но они остались равнодушны к литературному факту".

М.І.Глінка, що познайомився із Забілою у 1838 р., згадує про своє життя в Качанівці у Г.С.Тарновського: "У меня в оранжерее (після півночі) собирались Н.А.Маркович, Петр Скоропадский, Забела и Штернберг, появился Палагин со скрипкой, Яков с контрабасом и виолончелист: играли русские и малорусские песни, представляли в лицах и беседовали дружески иногда до трех и четырех часов полуночи, к некоторой досаде аккуратного хозяина. Эти сцены повторялись часто, и Штернберг удачно изобразил наши сходки".

В.В.Стасов пише, пояснюючи цей малюнок: "Картинка Штернберга, изображающая такую сходку, сохранилась. На ней собственной рукой Глинки подписано внизу: "1838. – Лето. Ночь". Она рисована карандашом. В середине картинке сидит на стуле Паладин, очень похожий. Вся его поза, как он, бывало, играл на скрипке, когда задавал тон и играл мелодию хора, глядя из-под насупленных бровей, схвачена очень верно. В глубине комнаты пилят на струнах, аккомпанируя ему, два крепостных музыканта: виолончелист, крепостной Тарновского, и контрабасист Яков, крепостной Глинки. Конечно, на них не обращает никакого внимания, все к нам спиною или боком. "Казак" Скоропадский, с вьющимся хохлом и височками (по тогдашней моде), Маркович в халате, Забело с трубкой в руке, откинувший правую руку на спинку стула, позади него сам Штернберг – все пристально слушают музыку Палагина. В это время Глинка, в светлой блузе, в профиль, идет от ширм справа с края комнаты, протянув вперед обе руки... Глинка тоже очень похож".

Деякий матеріал, що характеризує стосунки Шевченка до Забіли, дають спогади Миколи Михайловича Білозерського. Особливо сприятелювалися обидва поети на початку 1847 р., коли Шевченко перебував на Забілиному хуторі. Незадовго перед своїм арештом Кобзар подарував приятелєві свого кашкета, якийсь рослинний порошок зеленого кольору задля "лікарської" настоянки, сорочку, яку пошила сестра Т.Г. – Ярина. Як каже далі Білозерський, Шевченко із свого заслання надсилав до Забіли листи; тільки Забіла певно не одповідав. "Тогда по поводу катастрофы 1847 г. и обысков все в провинции находились под таким страхом и трепетом, что и помышлять не смели о переписке". Це підтверджує і Шевченко в "Щоденнику": "С 1847 года по распоряжению высшего начальства все друзья мои должны были прекратить со мною всякое сношение".

Серед Забілиних п'єс є жартливе "послання" до Шевченка. Написано його з приводу того, що Шевченко не заїхав до нашого поета, хоч і був недалеко від Забілиного хутора, в Борзні. "Послання" малює взаємини поетів, висвітлює, що їх зближало, і наводить Забіліні мрії. От декілька рядків з цієї п'єси.

Який же ти земляк? Який же ти писака?

Неначе гнав тебе собака!

Боявся день подарувать,

Щоб побувать у мене в хаті,

Щоб пісень вмісті заспівати,

Якії серце нам гризуть.

Ми б на бандурці забренчали,

А циганчата б танцювали...

Лютую я на тебе дуже;

Тобі ж дак, може, і байдуже,

Мене ж за серце зачепив.

І ще скажу слівце, Тарасу!

Біда жить в світі без запасу,

Грошима люде що зовуть.

Я б ще побув у Петенбурсі

І побував би в нашій бурсі,

Що Академіей зовуть.

Побачив би тебе, Тарасе,

Того, що написав Торквата Таса,

Того, що славний медальєр.

Там Григорович є добряга.

Да ще найшовся б чолов'яга,

І серце б трошки пожило...

Там Глинка той, що добре грає,

Що пісень всяких він співає.

Як би весною всі птахи.

Дак що ж робити?... Не маю долі:

Живу у світі, як в неволі, –

Як пташка в клітці, – так і я!

Співають пташки і в неволі,

Да все не так, як би на волі, –

Що аж звірі танцюють їм.

Прощай! Не хочу більш писати,

Паперу більш щоб не псувати,

Нехай судовики псують.

Як бачимо, Забіла мріяв про інший ширший світ, далекий від того нікчемного, в якому він жив на хуторі коло Борзни; про цей далекий світ він знав багато з Шевченкових переказів. От чому кожного разу як гостював Шевченко у нашого поета, це надихало йому вищі інтереси й ідеї.

Коли заарештовано було Шевченка, то серед його паперів знайшлося і оце "Послання", автограф Забіли, що приписав наприкінці його: "Прошу покорнейше ответа, и лицам, здесь помянутым, мой усерднейший поклон, равно и себе прошу засвидетельствовать, – довольно трудное обстоятельство, но надо исполнить". "1844 по получении записки в тот день написано и отправлено 21 июня". Тут маємо точну дату, коли написано "Послання".

Згадаймо, як характеризували "Послання" російські жандарі. Серед їх офіційних паперів знаходимо таку рецензію: "Стихотворение Виктора Забины; он описывает в виде пасквиля секретаря Академии Художеств Григоровича, сочинителя Торквато Тассо (вероятно Кукольника), какого-то медальера и самого Шевченко".

Повернувшись із заслання, Шевченко відвідав старого приятеля. Про цю їхню зустріч маємо спогади Шевченкового небожа – Григора Лаврентьєвича, які записав І.К.Пархоменко в 1904 році, коли оповідачеві було вже 70 років.

Як відомо, Забіла брав участь у похороні Кобзаря і разом з іншими опоряджав йому могилу під Каневом. Сам він помер у 1869 р.

II.

Шевченкове оповідання "Капитанша" написано, здається, у 1855 р. На рукопису є неповна дата "15 марта". Тема цього оповідання – є питання про ставлення до жінки, що її тоді багато людей вважали за ляльку, об'єкт жартів. Чоловіків егоїзм і важка доля жінки, що її так легко й без жодного докору сумління, бувало, кидали, завсіди обурювали Шевченка. Цю тему не раз розробляв поет у своїх творах, і не дурно написав він своє попередження дівчатам:

Москаль любить жартуючи,
Жартуючи кине,
Піде в свою Московщину,
А дівчина гине...

В центрі оповідання стоїть простий салдат-українець Туман. Наприкінці 1814 р. полковий ад'ютант доручив йому доглядати вивезеного з Франції молодого француза ("пажа"). Та незабаром по тому, як ад'ютант поїхав ніби до родичів, виявилось, що за французика був не паж, а молода

жінка, яку спокусив ад'ютант. Вона вмерла від пологів і залишила на Туманові дочку Варю. Він їй став за вихованця. Але й з Варєю сталося таке лихо, як і з її матір'ю: "жартуючи кинув" її капітан. Туман після цього одружився з нею і став опікуном Вариної дочки Олени. Давню історію "покритки" розроблював Т.Г.Шевченко в своїх творах різнобічно. В нашій оповіданні нещаслива жінка не гине: в особі свого вихованця вона знайшла оборонця й друга, дарма, що іноді він, жартуючи, називає її капітаншею. З Туманом автор оповідання зустрівся, подорожуючи навесні 1845 р. з Петербурга на Україну через Москву, Тулу, Орел. Туман орендував тоді заїжджий двір у свого "майора". Сина цього майора – "Віктора Олександровича" він доглядав одночасно з Варєю, коли майорові померла жінка.

Як і в інших його оповіданнях, Шевченко оповідає від першої особи. Подробиці Туманового й "капітанші" життя в особливій частині оповідання як спогади батька Віктора Олександровича, під назвою "Капітанша или великодушный солдат. Рассказ самовидца". Тоді автор оповідає знов вже до кінця від себе самого. Про спогади свого батька "Віктор Олександрович" каже: "я подарю тебе рукопись, написанную со слов покойного батюшки; там ты не найдешь ни одного слова фантазии, нагая истина. Я думал было напечатать ее, да после раздумал. Пожалуй, еще какой-нибудь барон Брамбеус остриться на меня вздумает или просто назовет ее пустой выдумкой, а зато для меня пуще ножа острого; а ты ее, пожалуй, напечатай, только под своим именем, чтобы я был в стороне".

Про "Віктора Олександровича" Шевченко розповідає так: "Воспитывался он в Нежинском лицее в одно время с незабвенным нашим Гоголем, потом служил в каких-то гусарах и служил с таким успехом, что и тени в нем не осталось прежнего воспитания. Он уже лет пять как оставил службу, но и теперь не прочь погусарить при удобном случае и жаловался только на упадок физических сил, т.е. на головную боль попойки; но это, я думаю, происходило вследствие недостатка практики. Как настоящий бандурист, играл он на бандуре и в часы досуга занимался сочинением чувствительных малороссийских романсов, из числа каких один положен на музыку известным нашим композитором Глинкой; а чтобы сохранить самобытность в литературе, не читал он ничего, кроме басен Федра, переведенных во время оно знаменитым Барковым, да еще кое-когда заглядывал в "Царь или спасенный Новгород" Хераскова. Словом сказать он совершенно оградил себя от всякого подражания на поприще литературы".

Вже оця характеристика свідчить, що під "Віктором Олександровичем" треба розуміти Віктора Михайловича Забілу. Цю думку підтверджують дальші Шевченкові повідомлення. Наведемо два з них.

"Приятель мой не отличался изящными манерами и привлекательной наружностью; но в его смуглом, изрытом оспой лице было столько веселого прямодушия, что нельзя было смотреть на него без удовольствия, особенно когда он рассказывал какой-нибудь малороссийский анекдот, или передразнивал кого-нибудь из своих соседей: самой естественной мимикой владел он в высшей степени".

Наталка Полтавка (Кибальчич), небога Люби Білозерської, згадує про Забілу: "Зросту середнього, обличчя смагляве, рябувате від віспи, очі карі, великі, чуб чорний, густий, трохи кучерявий. Натура палка, щира, весела, і при тому незрівнянний гуморист. Одно слово, тип дуже привабливий і чисто український".

Про останню здібність згадує М.І.Глінка в своїх "Записках": "Забелла был необыкновенный мастер изображать в лицах. В особенности хорошо представлял он слепцов. Первый скрипач (в оркестре Г.С.Тарновского) Калинич однажды был приведен от такого представления в столь сильный восторг, что воскликнул: "Это, сударь мой, волшебство! Совершенный антик!"

Яскраво свідчить про те ж і О.П.Куліш: "Щедра українська природа надала йому не самий тільки дар поезії і музики. Між многими здібностями своїми до великих і малих річей дивував мене він більш усього своїм комізмом, своїм юмором і вмінням поставити на сцену кожную людину, про яку оповідував, так, мов її бачиш своїми очима і чуєш власними ушима: чи то був москаль, чи то лях, чи то піп, купець, мужик, жид, циган, чи то дівча, чи стара баба, чи мала дитина. Оповідання ж його були не просте балакання: се були такі зрозумовані всілякими обставинами сцени, які рідко доводиться вбачати на театрі. Тут він виявлював розум проникливий, чувство глибоко, всеодолювачий комізм й могучу сатиру. Хоч може хто і здивується, та я скажу, що се в нас би був другий Гоголь, ще, може, до того, Гоголь український, коли б у нього була така дорога, як у Гоголя, і такі приятелі".

Шевченко далі підкреслює просте життя "Віктора Олександровича" і як він добре ставився до кріпаків.

"Панская хата, как снаружи, так и внутри отличалась только своими размерами и ничем больше, да и сам пан, правду сказать, малым чем отличался от своих подданных, разве только тем, что носил красную шелковую рубаху и черные плисовые шаровары, а по праздникам надевал фрак и ездил обедать к своему церемонному соседу, – больше ничем". "Нужно прибавить, что среди своих "подданных" он был как отец среди семейства: брал от них только то, что ему необходимо было для дневного существования, прихотей же не знал никаких, и вообще его

расходы были чрезвычайно ограничены; с этой стороны он был достоин подражания". Наприкінці оповідання Шевченко малює, як його герой частував своїх кріпаків у перший день Великодня: "Приятель мой (за что я с ним десять раз похристосовался) буквально следовал слову Златоустаго витии и любви и смирения первых христиан. Тут не было раба и владыки; тут был со мной радушный хозяин и самые нецеремонные гости".

Ці ж самі риси надають Забілі спогади про нього. Коли Забіла помер, – каже Наталка Полтавка, – "усі, хто знав його, сердешно жалували за ним, і навіть його власні кріпаки, бо він був для них не паном, а рідним батьком".

У "Споминах" Тищинського читаємо: "На похорон Забіли посходилося багато його колишніх кріпаків. Всі вони плакали за ним, мов за рідним: такий він був до них добрий та ласкавий".

Наведені уривки стверджують, що, як Шевченко, так Куліш, Глінка, Наталка Полтавка характеризують одну людину, а саме – Віктора Михайловича Забілу. Щодо оповідання про Тумана, яке автор приписує батькові "Віктора Олександровича", то воно цікаве і тому, що деталі його справді свідчать про спогади самовидця.

Даємо кілька зразків з цього оповідання.

- Верите ли, когда мы вступили в пределы России, то первый постоянный двор, как он не грязен, мне показался лучше всякого французского отеля (385 стор.).

- В 1809 году запасные войска наши были расположены частью в Бессарабии, частью в Херсонской губернии, в том числе и наш полк. Я тогда только что кончил курс наук в шляхетском кадетском корпусе; меня едва обмундировать успели, как послали в действующую армию, т. е. в запасные войска (389 стор.).

- Мы двигались той самой дорогой, по которой так недавно промчался гений войны со всеми ужасами. В городах, особенно в Борисове и в Красном, были видны еще следы войны, а в селах как будто ничего не бывало. В одном Смоленске оставались еще целая улица в развалинах, а собор уже возобновился. В Смоленске скупился наш полк, и после инспекторского смотра распустили нас на зимние квартиры. Так как я командывал гренадерской ротой, то вместе с полковым штабом остался в Смоленске, а прочие роты расположились в окрестных селах... Несмотря на то, что половина города была еще в развалинах, дворянства к зиме съехалось много, и мы на развалинах древнего Смоленска зиму провели шумно и весело... Наша молодежь вся пережилась. Признаюсь, грешный человек, меня самого тогда подмывало повторить узы Гименя,

да жаль стало Викторика; а ему эту зиму пошел только четвертый годочек (394 стор.).

- В Москве скупилась вся наша девизия, и бывший тогда еще корпусный наш командир, покойник Сакен после инспекторского смотра отдал приказ по корпусу, чтобы всех неграмотных унтер-офицеров обратить в рядовые (396 стор.).

- Викторика своего я отправил в Нежин к сестрице, чтобы она приготовила его для лица (399 стор.).

Полку нашему назначен был поход в Москву по случаю коронации... Выходя в Москву, вагенбург и прочие полковые тяжести приказано было оставить в Муроме, из чего и следовало заключить, что скоро возвратимся на прежние квартиры (400–401 стор.).

- Автор оповідання про Тумана згадує поруч нього про Тульчинські маневри (408 стор.).

Можна було б навести ще декілька уривків з оповідання, але, мені здається, і цього доволі, щоб ствердити гадку, що маємо тут спогади самовидця. Можна додати, що в оповіданні батька "Віктора Олександровича" мало хиб і анахронізмів, а які є, то й вони можуть бути легко пояснені.

Насамперед можна довідатися, в якому полку служив оповідач. У праці місцевого історика А.А.Титова "Историческое обозрение г.Мурома" читаємо: "По окончании войны с Францией... русские воины, возвратясь в отечество, квартировали по разным губерниям. В Муроме расположен был 30-ый егерский полк. В 1818 и 1819 г. на полях Муромских... производились военные маневры, где находились 9 полков войска до 22 тысяч человек, предводимые генералом Бакеном".

В біографії Фабіяна Вільгельмовича Бакена Д.Н.Бантиш-Каменський каже: "В иконе 1814 г. Караулы в Париж сданы были национальной гвардии, и наша армия предприняла обратный поход из Франции". Як відомо, російське військо разом з союзниками ввійшло в Париж 19 березня, а в червні воно вже виходило зі столиці Франції. Це недовге перебування війська в Парижі відзначає і Туман у розмові з автором "Капитанша":

"Стоим мы лагерем таки под самым Парижем: тут и прусак, тут и цесарец, и англичанин, как тот рак красный, и синеполый швед, и Бог его знает, откуда тот швед пришол! До самого Парижа его не видно было, а тут как из земли вырос. От они гуляют по лагерю и между собой по своему разговаривают. Вот говорят, даст Бог, завтра вступим в Париж, а там, комрад, и махен войне, и закусим, комрад, и мамзельхене либере и всего в волю. А я хожу себе среди них, ус покручиваю да думаю: не хвалитесь, комрады, увидим что с этого будет. Через день или через два одели нас, выстроили, перевели через Париж церемониальным маршем, не дали и

води напиться ; уже верст 20 за Парижем дали нам дух перевести. Вот я подхожу к цесарю и говорю ему по цесарскому: а что, комрад, Париж важный, говорю, город и вейну и мемзельхен, всего, говорю, в волю.

- О дер дейфель! Говорит, чтоб он им до тла выгорел!" (372 стор.).

Вартий уваги цей уривок ще й тому, що він свідчить, як добре потрапив Шевченко переказати мішану мову старого солдата, що хвалився: "у Владимирской губернии квартировали шесть лет, и чтоб не выучится говорить по-русски" (371 стор.).

Далі оповідач каже, що як почалася польська революція, то його корпусові наказано було рушити на Литву. Справді, 30-й егерський полк брав участь у кампанії 1831 року.

Батько Віктора Олександровича згадує про церкву у Муромі. "Я постоянно ходил в церковь святых мучеников Бориса и Глеба, что в Благовещенском монастыре" (стор. 404). А втім, церква Бориса і Гліба є не в Благовіщенському монастиреві, а в Троїцькому, який стоїть поруч першого.

У Тумана і Варі "была назидательная книга, это житие святых Петра и Февронии, тут в Муроме, в Благовещенском монастыре почивающих" (406 стор.). Але рака Петра й Февронії містилася не в Благовіщенському монастиреві, а в соборній церкві Різдва.

Можна гадати, що Шевченко справді вислухав од В.М.Забіли докладний переказ про Тумана чи – і це річ можливіша – читав оповідання в рукописові його батька. А вже на засланні, коли став писати свою "Капитаншу", то цього рукописа він не мав, і довелося йому пригадувати події з Туманового життя, оскільки допомагала тут пам'ять. Тим часом, розглядаючи оповідання, дослідникові треба все ж таки бути обережному, щоб непозірну хибу не вважати за справжню. Наприклад, Шевченко пише: "Я в тот же день отрекомендовал его адъютанту, а он – бригадиру, и через месяц Туман нашел снова свои московские дорогие галуны" (399 стор.). Відомо, що чин "бригадир" скасував ще Павло I ("Энцикл. Словарь" Брокгауса–Ефрона. Т. VIII, стор. 688). Про якого ж бригадира міг оповідати автор? Річ у тому, що саме егерські полки поділялися на бригади. Подаю уривок з метричної книги про вінчання батька відомого російського поета Н.А.Некрасова: "28-го Егерского полка третьей бригады адъютант поручик Алексей Сергеев сын грекороссийского исповедания..."

Шевченко не був пасивним переказувачем чужого оповідання: він уніс до нього чимало своїх думок та міркувань, характерних для нього, як автор і людина. Насамперед вони характеризують Шевченка як художника, а тоді як справжнього демократа.

Подаємо деякі цитати з оповідання.

- Мне часто случалось его видеть, сидящего под хатой на завалине и ласкающего на коленях свою Варочку. Мне всегда эта сцена на поминала прекрасную гравюру, изображающую усатого рыцаря в кольчуге с прекрасным младенцем на руках; дитя треплет его за усы, а он ему ласково улыбается (391 стор.).

- (Варочка прохає, щоб їй дозволено барабанити). Она взяла палки, да как приударит поход, так что твой барабанщик; настоящая *Sorka Regimentu*, что в прошлом лете польские актеры в Ромне представляли... Это мне напоминало другой естамп такой самой величины да чуть ли и не одного мастера, на котором изображен рыцарь, тоже в кольчуге, обучающий мальчика бить на барабане (393 стор.).

- здесь прилично было бы нарисовать красавицу Варочку на подобие Сивилы Куманской Кипренского или просто юную красавицу во вкусе фламандського мастера Рембрандта (406 стор.).

Такі самі відступи – до царини історії мистецтва трапляються і в тій частині оповідання, що її провадиться від самого автора (стор. 421). Любить Шевченко вставляти їх і до інших своїх оповідань.

Ще цікавіші Шевченкові погляди на громадські стосунки. З приводу наказу генерала Бакена повернути всіх неписьменних унтер-офіцерів на рядовиків він каже: "Безграмотных унтер-офицеров действительно было много; но зато это были самые расторопные и трезвые – две ничем незаменимые добродетели солдата. Так таких-то людей мы должны были заменить грамотными пьяницами и ворами... Грамотеи попадают в солдаты большею частью из сельских писарей... Я ничего не знаю безнравственней и отвратительней сельского писаря: он первый грабитель бедного мужика, лентяй, пьяница, сосуд всех мерзостей и первый развратитель простодушного мужика... Покойный Основьяненко в своём "Шельменке – волостном писаре" только легкий очерк набросал этого отвратительного типа. И этакими-то грамотеями снабжают помещики нашу славную армию. Наверне покойник Сакен не отдал бы приказа, если бы он неделю побыл економом в помещичьем селе" (стор. 396–397).

Безперечно, нашому Кобзареві належать і такі рядки: "Французики, несмотря на угрюмый и молчаливый нрав барабанщика (Туман), так к нему привязался, как только может привязаться дитя к матери... Французу его ангелом-хранителем была подсказана это симпатия к человеку простому, грубому, чуждому – казалось – всякого возвышенного чувства, а вышло, что мы все ошиблись, а француз угадал" (386 стор.).

"Много раз подмывало меня зайти поведать Володю да поговорить с ним о его Париже; может быть, ему и легче бы стало. Так что ж вы будете делать с глупой фанаберией? Как, дескать, я, будучи офицер, пойду с

визитом к какому-нибудь, положим себе, хоть и французу, а все таки лакею. О воспитание! С отъявленным чиновным негодяем мы приветливо раскланиваемся на улице, принимаем у себя в доме с самою обязательной улыбкой, предлагаем стул и первое место за семейным столом и не боимся, что эта ядовитая тварь своим дыханием заразит детей наших, а встречается с нами на улице простой человек, нечиновный, который своим бескорыстием и прямою, быть может, нам же оказывал услуги, да мы на него и не взглянем, а если и взглянем, то лучше бы и не взглядывали. И это у нас называется приличие. Мерзость, ничего больше!" (387–388 стор.).

Справжній демократ, Шевченко одружує свого Віктора Олександровича з дочкою "капитанши", молодою красунею Оленою. Змалюванням цього шлюбу закінчується оповідання. А втім В.М.Забіла залишився неодруженим до самісінької своєї смерті. Зробив це автор, певне, на те, щоб зменшити подібність Віктора Олександровича до В.М.Забіли. Через це саме примушує він свого героя жити під Глуховом, а не біля Борзни. Пригадуємо, що в автобіографічному оповіданні "Художник" Шевченко змальовує героя (тобто себе самого) божевільним, що помирає в лікарні.

З літературних поглядів автора "Капитанша" звернемо увагу на його негативну критику часопису "Благонамеренный" (стор. 399) і згадку про одно видання В.А.Владиславлева. Згадуючи початок своєї військової служби, Віктор Олександрович каже: "А правду сказать, так мы сами сноровки не знали, как обращаться с рекрутами, особенно с моими земляками. Владиславлев в то время не издавал еще памятной книжки для штаб и обер-офицеров, в которой помещено весьма дельное наставление доктора N на этот предмет" (389–390 стор.). Мова йде про видання, що вийшло вже тоді, як Шевченко був на засланні, в 1851 р. (а зустріч автора "Капитанши" з Туманом стосується до 1845 р.). Зміст цієї "Памятной книжки военных узаконий для штаба и обер-офицеров" – офіційні накази для військового уряду. Яку участь брав у них якийсь доктор N, важко сказати, бо весь текст книжки офіційного характеру; тут є вказівки на числа наказів, а не на прізвища письменників. А втім є тут цікавіші рядки. Наведемо дещо: "Рекрут имеет полное право на заботливое внимание к нему новых его начальников и благоразумное с ним обхождение" (Гл. I. Ч. III. Обязанности обращения с рекрутами и солдатами, стор. 15). А далі офіційний тон наказів змінюється на якийсь сентиментальний, що нагадує часи Карамзіна, а не суворе панування Миколи I. От що розповідається у "пам'ятній книжці" про українців: "Малороссияне, населяя теплые и богатейшие плодородием земли провинции России, не могут похвалиться такою крепостью сил, как настоящие Русские. Климат и изобилие сделали их несколько

изнеженными. Они не так охотно берутся за дела трудные; но ежели взялись, то преследуют их до конца терпением и постоянством; честны и верны в исполнении своего слова и своих обязанностей. Ум их глубокомыслен, пронизателен, но как то медлен; обдумывают вещи здраво, но не скоро; суждения простолюдина превосходят нередко его быт и образование. Малороссиянин отличается медленностью, скрытостью, твердой волей, простирающеюся иногда до упорства. Будучи сами очень добры, они не терпят грубости и жестокости от других. Лаской из малороссиянина можно сделать все... Свободное время проводят в тихой беседе и размышлении. Часто можно видеть малороссиянина-простолюдина, по несколько часов (?) стоящего на одном месте, опершись подбородком на свою палку, в задумчивости. Все их действия, привычки, самые даже песни имеют отпечаток меланхолии" (стор. 20–21).

Як бачимо, офіційні накази радили офіцерам досить людяно ставитися до солдатів. А яка була "практика" Миколаївської муштри, це добре далось в знаки самому Щеченкові, як бачимо і з його "Журналу" і з малюнків. З яким почуттям читав наш поет уривки з "Памятной книжки" Владиславлева, здобувши її, певно, від якого-небудь військового писаря!

Коли висновки про Віктора Олександровича і В.М.Забіли досить переконливі, то набувають значення дрібні риси, що ними змальовано цю особу в оповіданні "Капитанша". Стають зрозумілі і його демократичні вподобання, як наслідки виховання під керівництвом Тумана, людини, мовляв Шевченко, простої, але чесної та шляхетної; зрозуміємо тоді і щирю симпатію автора-кріпака до дідича Забіли. Матимуть тоді вагу і Шевченкові рядки про його розмови під час тижневого перебування поетового в приятеля: "Много и много переговорили мы о разных, совершенно посторонних предметах, в том числе и о современной литературе, за которой он, как и всякий порядочный человек, следил довольно внимательно, что меня не мало удивило, потому что я, кроме варварского перевода басен Федра, ни одной книжки не видел в его доме. Кроме современной литературы, у нас часто заходила речь о тонкой современной политике Маттеринха..."

Наше оповідання дає ще такий матеріал, що характеризує самого Шевченка, як українського патріота-демократа. У Глухові – каже він – "я пошел шляться по городу, отыскивая то место, где стояла знаменитая Малороссийская Коллегия, и где стоял дворец гетьмана Скоропадского, в котором он чувствовал Данилыча, когда тот захал поблагодарить гетьмана за гостинец, т. е. за город Почеп с волостью. Данилыч, не будучи дураком, взял да и отмежывал к Почепской волости посредством немецкой астрольбии сотни Бала克林скую, Мглинскую и половину Староду-

бовской, да и заехал в Глухов благодарить гетьмана, а простоваты Иллич, ничего не ведая, знай угощает своего светлейшего гостя, пока светлейший гость в знак благодарности велел скласть на площади против дворца каменный столб и вбить в него пять железных спиц: одну для гетьмана, а прочие для старшин, если они хоть заикнутся перед царем про немецкую астралабию. Однако ж старшины не устрашились и, будучи в Москве, пожаловались на грабителя, за что наперсник и был оштрафован. Но где эта площадь? Где этот дворец? Где Коллегия со своим кровожадным чудовищем – тайной канцелярией? Где все это? И следу не осталось! Странно! А все это так недавно, так свежо!" (418 стор.).

Так стисло, але яскраво намалював Шевченко самоправство української старшини та гніт московської влади з обов'язковою "тайною канцелярією". Як протилежність тієї егоїстичної старшини виводить він людину просту, малоосвічену, але високо-моральної душі – центральну постать оповідання "Капитанша" – солдата Тумана.

Вперше надруковано: Науковий збірник Ленінград. товариства дослідників української історії, письменства та мови. – К., 1929. – Вип. 2. – С. 1–18.

Є.Кирилюк

Невідома збірка творів Віктора Забіли

Віктор Забіла виступив уперше в літературі трьома поезіями, надрукованими в альманасі Євгена Гребінки "Ластівка" (1841): "Голуб", "Пісня" ("Поуз двір, де живе мила..."), "Повіяли вітри буйні". Історики літератури вважали, що більше за життя В.Забіла своїх творів не друкував. Зрідка знаходились нові й нові твори Забіли й публікувалися як невідомі. На початку 900-х років розшукано кілька його рукописних збірок. 1906 р. одночасно в Києві й Львові з'явилися два видання: 1) Віктор Забіла, "Співи крізь сльози", Поезії. Видане з передмовою д-ра Івана Франка (відбиток з "Літературно-наукового вісника"); 2) "Твори Віктора Забіли", зредагував і вступну статтю додав В.Мировець. В обох виданнях знайдені рукописи В.Забіли публікувалися як перше повне видання творів забутого поета-романтика.

Цього року ми випадково натрапили на зовсім невідоме видання творів Віктора Забіли. Видання це зберігається в Бібліотеці Академії наук УРСР, але до каталога не занесене. Збірка творів В.Забіли оправлена в одну книжку з двома іншими виданнями: 1) "Малоросійськія приказки Є.Гребінки". Издание второе, СПб, 1836; 2) "Байки Леоніда Глібова". К.,